

't inschrien

elfde jaargang nr. 4, oktober 1979 kwartaaluitgave

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

G.J.B. Gorel, Laaressingel 19, Enschede – redactie-secretaris.
telef. 053 - 35 77 79

Redactie: J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, Hengelo, tel. 05400 - 12851, eind-redacteur
Adriaan Buter, Neede
H.H. Hagens, Almelo
J. Overbeeke, Haaksbergen
Th.L.M. van Stapele, Hengelo

Administratie:

Mej. G.A. Weussink, Kortenaerstraat 20-II, Enschede, tel. 053 - 31 02 06

Bank: Algemene Bank Nederland N.V. te Enschede, Hoedemakersplein.

Giro: nr. 18 18 110 t.n.v. Administratie 't Inschrien, Kortenaerstraat 20-II, Enschede

Abonnementsprijs f 10,- per jaar.

Losse nummers f 3,- (exclusief portokosten)

Uitgave van de Oudheidkamer 'Twente' te Enschede.

Overname van de inhoud, in welke vorm ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Een klokkengieter in Diepenheim II

En wat kan in dezen nu van Borne meegedeeld worden? De Ned. Herv. Stefanustoren aldaar had omstreeks 1630 een uit 1457 daterende Stefanus-klok, welke nog steeds in genoemde toren hangt en dienst doet. Was zij toentertijd de enige klok in de toren en vond men te Borne de tijd rijp om er nog 2 klokken aan toe te voegen? (Twee, neem ik aan, aangezien dra. Maris spreekt van het visiteren van klokken). Of had Borne wellicht ook zijn onaangename aandeel gehad in het begin van de 80jarige oorlog toen onder andere in Rijssen (1580), Goor (1581) en Delden (1583) bij door de Spanjaarden veroorzaakte branden de klokken versmolten. Was men er in Borne gelukkiger afgekomen en had men slechts twee luidklokken geroofd? Ook hier geldt weer: nader archiefonderzoek kan waarschijnlijk uitsluitsel geven. En indien Borne tijdens het begin van de 80jarige oorlog klokken verloren had, had men dan eerst omstreeks 1630 wederom voldoende gelden het geleden verlies te vervangen? In Delden was dat in 1632 en in Goor in 1641 zeker wel het geval.

En evenals dat in Lochem het geval was, waarom liet Borne in 1633 2 klokken door Hinrich Bloett gieten en niet door ter Horst die, zoals gezegd, in 1632 voor Delden 4 nieuwe klokken goot, een feit dat toch zeker ook in Borne bekend zal zijn geraakt? Hoe het ook zij, Hinrich Bloett goot 2 klokken voor Borne's kerktoren maar met de afhandeling van de betaling hiervan vlotte het niet zo erg. Dank zij de oplettendheid van Rijksmuseum-medewerker H.H. Hagens kreeg ik een stuk uit het Museumarchief overhandigd, genummerd GB, W 198, waarin iets

vermeld wordt over de afrekening met de klokkengieter, een stuk waarvan onderstaand de transkriptie volgt:

'Wij ondergeschreuen Ingesetten Guit-heren Pastor Richter ende Kerckmeisteren des Gerichtes Borne Belijenn bekennen ende betuigenn dat wij van Werner ende Herman then Morsell sampt voerss: Hermans huisfrouwe Eelkenn in einer onverdiester summen ahn guiden ganckbaren gelde opgenomen ende ontfangen hebbenn die summe van Ein hondert dalers t'stuicke thot dertich stuuers ende derthienden halven Caroli gulden van twintich stuuers den gulden maeckenn thot rixdalers vijf ende t'sestich rix dalers oder thot vijftig stuuers Diewelcke voerss: Penningen wij (: nha ahn onts gedaener Loeskundinge:) Heeren Woltero Molano Rentmrn: tho Welvelde vann welckenn die thott bethalinge des Klockengieters verdiende Lohenn van den Klocken alhier tho geeten nha luith het Kerckenboick fol: 224 den 24 iunis 1636 opgenomen als sijn Capital Summe sijnde betalt ende afgeloeset hebbenn Voer welke voergs: hondert dalers iaerlijcke pension voerss: Werner ende Herman ende sijn huisfrouwe sollen innehouden ende Kortten alsoedaenige vier scheppel roggenn als die der Kerckenn iaerlix op Martini van ein Stuicke Landes-op den Suith Essche gelegenn ther huer geuenn item twee scheppel roggenn vann Twee Stuicke Landes der Kercken oick thobehorende ende ehtijdes bij Prouisie in des orgels vicarie gelacht oick gelegen op den Suith Essche doende beide ther huer acht scheppel roggenn te verstaene van ijder vier scheppel soe den Scholemeister geassigneert is alsoe dat die Morsells den Scholemr:

iaerlix betalenn sollenn van die voerss: twee Stucke Landes ses scheppel roggenn.

Daertegens die Scholemr: van Hindrick Hesselinck wegen Sin Stucke Landes der Kercken thobehoerende ende op den Suith Essche gelegenn daer van hie ther huer gift vijfftehalf scheppel roggenn Twee scheppel roggenn alle iaer op Martini ontfangenn sall die voerg Hindrick ahn sijne gemelte huer van der Kercken gedefalceert sal wordenn Angaende die bavengess Derthiendenhalven gulden iaerlixsche renthe als vijfftij stuuers sal onbetalt blivenn staen tegens den Winkoeps t'weeten van yder stucke vierthien stuuers bedragende twee guldens ende twee stuuers Ende sal dese verpandtschappinge staenn den tijt van drie aeren daer vann dat eerste op Martini sestienhundert viertich verschennen sal wesenn Edoch sollen voergl: Werner, Herman ende sijn voerss: huisfrouwe dese voergl: ses scheppel roggenn soe Lange ahn haere voerss: pacht moegen Kortten ende inneholden hen ther tijt haer die voergs: vijf ende t'sestich rixdaler vallen komentlick binnen weddergegeuenn mit der Condition dat soe mal den Kerckraedt als den beiden Morssels nha expiratie der voergs: drie iaeren sal vrij staen deze voergs: Capital penningen tho moegen aflossenn wanner die eine den anderen die Loesskundige ein iaer t'voeren heeft ahngesecht In tijt van onts betalinge (: als men nochtans nicht vermoeden will:) versetten ende veronderpanden wij den voergs beiden Morssels ende haren meedebess: in specie thot seckere Hijpothecquen ende onderpanden die voerss: Dree stucke Landes omme daerahnne allenhaeren houder ende schadenn deswegenn geledden mit der alderkortester rechtsforderinge t' verhalen mogen Ende omme haer van guide nha richtunge jeder tijt t'konnen hebben is den Jnholt deses oick int Kerckenboick geinscribeert Sunder

argelist Jn oerkunde der waerheit hebben wy baveng: desen mit onsen eigenen handen ende mercken ondergeteickent Actum den 29 Septembris

Anno Do: 1639

G.H. Scheles

Rodolphus Rijken pastor

Anthony van Hoven

Rijchter

Jacobus Meilingis

Signum Geerdess Leferincks

Hijndrijck bertlyynck(?)

merck Johans then

Wijricke

Obligatio oder verschriuinge der Inge-settenen Guitheeren Pastor Richtter ende Kerckmeistere des Kerspels van Borne wegen vijf ende t'sestich rixdaler doende thot guldens Eind hundred Twee ende t'sestich guldens ende thijn stuuers ahn Werner ende Herman then Morssell den 29 Septemb: Anno Do: 1639 gegeuen.'

Wat is er van de 2 door Hinrich Bloett voor Borne gegoten klokken geworden? Eerst vermeld ik nog dat in 1645 Hemony een klok voor Borne goot en in 1676 leverde Fremy eveneens een klok. Is wellicht één der Bloett-klokken hiervoor als klokspijs ingeleverd? De andere was er in elk geval in 1845 nog want pastoor A.E. Rientjes noemt in zijn artikel Oude klokken in Salland (Verlagen en Mededeelingen VBORG 50e stuk, 2e reeks 26e stuk, 102-120) een kontrakt uit dat jaar tussen de gemeente Borne en het R.K.-kerkbestuur waarbij het kerkbestuur in gebruik krijgt een klok genaamd 'De Geldbengel', gegoten door de zeters van Borne Meylink, Hofmeyer en Derksen 1634, zwaar 150 Nederlandse ponden. (Het jaartal 1634 is mij niet duidelijk). Het gaat hier dus om een lichte klok van ca. 75 kg. Pastoor Rientjes – en ik met hem – vraagt zich af waar deze klok gebleven is. Misschien naderhand ten ge-

Twickel... wat de spade er ons over vertelde II

Voor richter en schepenen van Delden verschenen op 21 mei 1347 'Berent van Hulsger und Dayge sin echte wif' ... die bekenden voor zich en hun erfgenamen 'dat se hadden vercoft Hermanne van Twicclo Engelbertes sone und sine rechten ervende erflike und jummermer to besittene dat hus to eysinc, dat ghelegen is in den kerspele to delden in der groten burscap biden dorpe ...2) Dit in het huisarchief Twickel berustende charter wordt wel beschouwd als de stichtingsacte van kasteel Twickel. Dit bovengenoemde 'hus to eysinc', dat volgens sommigen gelegen moet hebben in de omgeving van de wildbaan 3), werd door de koper, een uit de omgeving van Vreden afkomstige edelman 4), afgebroken 5). Herman, die later ook

schenke gegeven aan een bevriende pastoor ten behoeve van zijn kerktoren, zoals in de 19e eeuw wel vaker gebeurde? Of staat deze klok ergens bij een partikulier in een verborgen hoekje en mag verwacht worden, dat zij vandaag of morgen opduikt? En wat betekent de benaming de 'Geldbengel'?

En dan tot slot nog een reeks van vragen: wie was Hinrich Bloett, waar kwam hij vandaan, hoe lang woonde en werkte hij in Diepenheim, goot hij daar en/of elders meer klokken en zo ja wat is hiervan nog te achterhalen? Dit artikel wil niet meer dan een fase zijn in een doelgericht onderzoek naar de torenklokken in Twente. Hopelijk dat na verloop van tijd een en ander tot een meer en beter afgerond geheel kan leiden.

Enschede, zomer 1979

Rinus de Jong

drost van Twente was, liet meer naar het zich toen nog langzaam ontwikkelende Delden een nieuw huis bouwen dat hij zijn eigen naam gaf: Twickelo of Twickel 6).

Zijn zoon 'Herman van Twicklo den junghen' kocht in 1412 'dat huse ten Blankenvoerde to Goer', voorts de erven Hidding bij Markelo, Herbeding, Ebbekate, Tanckinck en de Braek in de buurtschap Weddehoen. Bij zijn huwelijk met Grete van Bevervoerde verwierf hij aanzienlijke goederen als de Bel-linkhof en de erven Seppenwoolde, Akenhues en de Dues 7).

Diens zoon Johan van Twicklo zette de uitbreiding van Twickel voort. Hij werd in 1422 door de bisschop van Utrecht beleend met 'dat huys to Grymbergen in de kerspele van Rijssen met het erve 'to Rudbeke' en met 'dat goed to Eysing met huse ende toebehooren'. Dit laatste is dus Twickel 8). Ook diens zoon Johan gehuwd met Jacoba van Keppel en daarna diens kleinzoon de drost Johan van Twicklo gehuwd met Adriana van Rutenborgh zetten de uitbreiding van Twickel voort.

De zoon van de laatste, Johan de Rijke, die evenals zijn vader drost van Twente was, huwde in 1506 met Jutte Sticke erfdochter van Weldam. Johan overleed omstreeks 1539 en liet zijn goederen na aan zijn beide dochters Agnes en Judith. De laatste huwde met Unico Ripperda en kreeg als bruidschat ondermeer het Weldam mee.

Agnes bracht Twickel over in een nieuw geslacht, dat der Van Raesfelts. Op 'Maandag nest viti et modesti ...' 1537 waren de huwelijksvoorwaarden vastgesteld tussen: 'den Erentsvesten und vromen Goessen van Raesfelt ten Oestendorp aan d'eene der Erberen

und dogdsame Juffere Agnes van Twyckel echte dochter des Ehrenf und vromen Johans van Twyckel, drost van Twente'. Zij ontving als bruidschat het Drostambt Twente en 1000 golden gulden en nadat Johan gestorven was 'datt Slot und Hues tot Twyckell' 9). De bruidegom was afkomstig uit een oud adelijk Westfaals geslacht. Volgens Niesert leefde in 1374 een Bitter van Raesfelt, Heer van Raesfelt en Oosterendorp 10). Hij had twee zonen waarvan de een, Bitter, het huis Oostendorp, aan de Lippe ontving en de andere, Johan, het huis Raesfelt bij Borken. Zij werden stamvaders van de beide liniën Raesfelt-Oostendorp en Raesfelt-Raesfelt 11). Uit de eerste linie was Goossen van Raesfelt ontsproten als zoon van het echtpaar Raesfelt-Willich 12). Na de dood van Johan van Twickel was er enkele jaren onenigheid tussen zijn schoonzoons over de door Johan nagelaten goederen. De door Karel V in Overijssel aangestelde stadhouder, Maximillaan van Egmond, maakte als gekozen arbiter bij uitspraak van 9 november 1541 hier een einde aan 13). Goossen treffen we in 1546 aan onder de gelederen van de keizer in diens strijd tegen de protestanten van het Smalkaldische Verbond 14). Over de stichting van het nieuwe huis bevat het huilsarchief 15) geen enkele aantekening. Alleen het testament van de bouwheer spreekt terloops over verschillende grote uitgaven die hij in zijn leven gedaan heeft zoals: 'noch an erbawung des houses Twickel' 16). Bij oorkonde van 9 febr. 1551 'betuchtigt Agnes van Twicklo haer huisheere Goossen van Raesfelt met dat alinghe huys to Twickloe myt alle guederen ende incompsten daerinne wesende an den Eyssinckhoff ' 17). Agnes overleed omstreeks 1560; haar man hertrouwde met Ermgardt von Boinenborg genaamd Honstein 18). Goossen moet omstreeks 1580 zijn overleden. Dit zijn wel de voornaamste feiten uit het leven

van de bouwheer van het renaissance-kasteel. Maar aan zijn nagedachtenis kleefde ook nog een der ergste daden van de inquisitie: de terechtstelling van de doopsgezinde martelaressen Maria van Beckum en Ursela van Werdum in 1554. Deze geschiedenis is bijzonder goed door Van Deinse en Jordaan beschreven 19). Nadat ze in Deventer verhoord waren, werden ze gevoerd naar 'Twighel in das Hause' of 'Daerna bracgt men se op dat huys To Delden, hooge van mueren'. De broers van Ursela dreigden de dood van hun zusster te wreken. Van de plaats waar de zusters gevangen zaten, is niets bekend. Vroeger was de plaats van de gevangenis wel bekend, want Andries Schoenmaker die in 1729 tezamen met de tekenaars Pronk, Meyling en De Haan Overijssel bezocht, zag hem. In zijn reisbeschrijving schrijft hij bij kasteel Twickel 'Ik besag het huys en ons wierd aldaar een kopje thee geschonken en bij die gelegenhuyt was ik in de kelder of gevankenis ...' 20).

Conclusies

We zullen trachten aan de hand van de geschiedenis van Twickel en een vergelijking met andere adellijke huizen in Oost-Nederland en Westfalen een lijn te vinden in de wirwar van gevonden fundamenten.

In geen geval mogen we het huis dat Herman van Twickel in of kort na 1347 bouwde, voorstellen als een middeleeuwse burcht. Integendeel, het was evenals andere adellijke huizen in onze omgeving niet meer dan een versterkt 'spieker', een hoog gebouw van meerdere verdiepingen, van geringe afmetingen en eenvoudig gebouwd van baksteen of misschien zelf van vakwerk met leemvulling 21). Een dergelijk 'spieker' was ook het Olidam bij Goor dat in de jaren 1965 - 66 door NJBG werd opgegraven 22). Het had een platte-

grond van 10,50 bij 7 meter en was opgetrokken in vakwerk.

Dat er bij de opgraving een groot aantal funderingen en onsaamenhangend puin gevonden werd komt overeen met hetgeen ons Adolph Hendrik van Raesfelt in zijn uit ca. 1681 daterende legger van eigendommen vertelt: 'Het huis te Delden (?) moet noodsaeckelijck op deselve plaats gestaan hebben, en van aanzienlijke Structure geweest zijn, vermits men zoveel Rudera (= puin) en Stercke fondamenten, die men niet heeft kunnen los krijgen als door springen van buskruit en de Bogen tusschen de Keukendeur en binnenpoort staan nog op een stuck toren van tufsteen. Mij heugt ook nog dat de Parterre Hoff geheel een graft was en in het midden een pol, daarop een oude muur'.

De gevonden fundamenten hebben (op enkele sporen na in de putten aan de noordzijde) met elkaar gemeen dat ze haaks staan op het tegenwoordige gebouw. De puin- en kalksporen in put I, VII en XIV kunnen door hun afwijkende richting bij elkaar gehoord hebben en mogelijk de resten zijn van een bebouwing die schuin stond op het tegenwoordige terrein, maar wel ongeveer passend binnen het stramien dat gevormd werd door de thans verdwenen, maar door Jacob van Deventer in 1560 nog getekende buitengracht van het kasteel 24). Dit is niet meer dan een veronderstelling!

Toen tegen het midden van de vijftiende eeuw de macht en rijkdom van de van Twickelo's toenam zal mogelijk een nieuw huis een 'must' geweest zijn.

In de vijftiende eeuw was de plattegrond van de adellijke huizen in deze omgeving eenvoudig. Bij het bestuderen van veel van deze eenvoudige adellijke huizen in het Münsterland valt direct een sterk aan elkaar verwante indeling op. In deze rechthoekige gebouwen was de plattegrond in twee

stukken verdeeld, een representatiegedeelte (het grootste) en een privegedeelte. In Duitsland is deze vorm bekend als 'Zweiraumhaus'. Het is bijzonder interessant dat het bouwwerk zowel in de lengte en breedte als in de verdeling van de plattegrond een vaste verhouding heeft. Verhoudt de lengte tot de breedte zich als 2 : 1, dan deelt de dwarsmuur het gebouw in twee ruimten die zich verhouden als 2 : 3. Verhoudt de lengte tot de breedte zich als 2 : 3, dan bestaat er een plattegrondindeling die zich verhoudt als 1 : 2. De verhouding van 3 : 1 voor de buitenwanden geeft tenslotte voor de plattegrondindeling een verhouding van 3 : 1 25). Als standaardmaat werd meestal een veelvoud van 3.50 m gebruikt, een maat die ook terug werd gevonden bij de opgravingen op het Olidam en de Grimberg 26). Een huis met dergelijke afmetingen en onderlinge verhoudingen zou ook het middeleeuwse Twickel geweest kunnen zijn. Op het omgrachte terrein zou een huis hebben kunnen staan met de afmetingen van 7 bij 21 meter waarbij de dwarsmuur het geheel verdeelt in twee ruimten van 7 en 14 meter. Het zou aan een binneplaats gelegen kunnen hebben met een diepte van ca. 20 m. met aan de andere zijde een toegangspoort. Dit is het beeld dat een op het kasteel aanwezig aquarel van J. Stellingwerf ons toont. Maar Stellingwerf tekende dit prentje rond 1700 en hij kan, als het als zodanig al bestaan heeft, dit huis nooit gezien hebben omdat in het midden van de 16e eeuw de tegenwoordige voorgevel werd gebouwd. Maar het blijft mogelijk dat Stellingwerf een ouder voorbeeld heeft benut. Deze toegangspoort zou volgens sommigen in 1551 in de tegenwoordige ingangspartij zijn opgenomen 27). Drs. Hulshoff acht dit mogelijk omdat de ingangspartij op kelderniveau bijzonder zware muren bezit. Ook zou de inscriptie boven de ingang hierop kun-

nen wijzen. Hierop staat de volgende tekst:

IN 'T JAAR MVCL VNDE EIN HEFT
 GERLACHT GOSSEN VAN RAESFELT IN
 DER TID DROEST SLANTS VAN
 TWENT VNDE AGNES VAN TWICKELO
 SYN ELIGE HVSFROV AN DESSE
 PORT DEN ERSTEN STEEN

Een mening die wij niet delen. Het metselwerk van de voorgevel vertoont volgens ons nergens aanwijzingen die op oudere muurresten dan 1550 zouden kunnen duiden. Ook het gebruik van klisoren geeft een aanwijzing in de richting van een bouw na 1540 28). Het zware muurwerk van de kelder, dat slechts in de voormuur zwaarder is dan de rest, kan te maken hebben met een brugkelder of een verzaard fundament ten behoeve van een weidse topgevel, met in en uitgezwenkte voluten 29).

(wordt vervolgd)

B. Olde Meierink

Noten

- 1) Dit wapen komt voor op het epitaaf van Johan van Raesfelt in de Grote kerk te Delden, afb. in Jaarboek Twente 9 (1970), p. 28.
- 2) Kuile, G.J. ter, Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twente, Almelo 1911, p. 211.
- 3) Timmerman, H.T., Kasteel Twickel, droom van werkelijkheid, in: Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en historie, 10 (1956), p. 149.
- 4) Hövell tot Westerflir, J.G.F.M.G. baron van, Speurtocht naar de herkomst van de Hovel's, in: De Nederlandsche Leeuw, 89 (1972) no. 7/8 kol. 201 - 240.
- 5) Timmerman, a.w., p. 140.
- 6) Kuile, a.w., p. 211.
- 7) Kuile, a.w., p. 212.
- 8) Kuile, a.w., p. 212.
- 9) Kuile, a.w., p. 213 - 214.
- 10) Niesert, J., Beiträge zur Geschichte Westfalens, I. I, p. 215.
- 11) Fahne, A., Geschichte der Westphälischen Geschlechter, Cöln, 1858.
- 12) Dit is te herleiden uit de wapenschilden op de erkers aan de voorzijde van Kasteel Twickel en op de epitaaf van Johan van Raesfelt in de Grote Kerk van Delden.
- 13) Kuile, a.w., p. 214.
- 14) Kuile, a.w., p. 214.
- 15) Kuile, a.w., p. 214.
- 16) Thans voor bewerking gedeponeerd in het Rijksarchief voor Overijssel te Zwolle.
- 17) Kuile, a.w., p. 215.
- 18) Kuile, a.w., p. 216.
- 19) Deïnse, J.J. van, 'Historie van Maria van Beckum en Ursel haers broeders Wijn' Anno 1544, in: Uit het land van katoen en heide, Enschede 1953, p. 625 - 648.
 Jordaan J.G.J.zn., D., De juffers van Beckum, in: 't Inschrien, jrg. 1 no. 6 (oct. 1979), p. 92 93 en jrg. 2 no. 1 (jan. 1970) p. 7 - 10.
- 20) Deïnse, a.w., p. 641 - 642.
- 21) Literatuur over Spiekers: Harenberg, J., en Schellart, A.I.J.M., D. Spijkers zoeken, 1964 (AO-reeks), Jans, E., De laatste koren spieker van Twente, in: Jaarboek Twente 1 (1962), p. 143 - 148. Hekker, R.C., Korenspiekers in Oost-Nederland, in: Neerlands volksleven. Twentenummer 1962. Richter, H., Von Lehms und Wehrspeichern, in: Westfälischer Heimatkalender 1954, p. 129 - 134. idem, Von den Spiekern im Münsterlande, in: Westfälischer Heimatkalender 1955, p. 171 - 175.
- 22) Hulshoff, A.L., De opgraving van Olidam in Twente, in: Fibula, jrg. 7 no. 2 (mrt. - apr. 1966), p. 28 - 31. idem, Van torens en tinnen, de versterkte edelmanshuizen, in: Geschiedenis van Overijssel, onder red. van B.H. Slicher van Bath e.a., Deventer 1970, p. 316.
 De versterkte spiekers worden in de literatuur ook wel aangeduid met woontoren.
- 23) Archief Huis Twickel, 19e eeuw extract uit genoemde legger.
- 24) Afgebeeld in Stroink, L.A., Stad en land van Twente, Hengelo 1962, p. 198.
- 25) Mummenhoff, K.E., Die Profanbaukunst im Oberstift Münster von 1450 - 1650 (Westfalen no. 15 Sonderheft), Münster 1961, p. 21 - 25.
- 26) Hulshoff, A.L., Van torens en tinnen, de versterkte edelmanshuizen in: Geschiedenis van Overijssel onder red. van B.J. Slicher van Bath e.a., Deventer 1970, p. 316.
- 27) Zie ook artikelen in Twentsche Courant, Tubantia e.a. d.d. 17-8-1978 van de hand van resp. A. Buter en J. Haverkate.
- 28) Documentatiearchief Rijksdienst voor de Monumentenzorg Zeist.
- 29) Een mogelijkheid die in 1934 al geopperd werd door prof. E.H. ter Kuile in: De nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, Deel IV stuk I, Twente, 's-Gravenhage 1934, p. 13 - 14.

Het tolrecht op de weg Weerselo-Fleringen vanaf 1865 tot 1921

Aan de gemeenteraad van Weerselo werd voor het eerst op 6 mei 1865 op voordracht van de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, bij Koninklijk Besluit concessie verleend tot tolheffing op de nieuwe kunstweg van Het Stift in Weerselo naar Fleringen.

Deze concessie werd verleend op aanvraag van het gemeentebestuur van Weerselo, die de opbrengst van de tolheffing wilde besteden voor het onderhoud van deze nieuw aangelegde weg. Een weg die de eerste goede verbinding vormde tussen het dorp Weerselo en de dorpen Fleringen en Tubbergen. De concessie werd voor drie achter opeenvolgende jaren verleend en kon telkens op aanvraag van de gemeenteraad met drie jaren worden verlengd. De tolboom stond opgesteld nabij het tegenwoordige erve Kuipers. Als tolgaarder werd door het gemeentebestuur benoemd de heer G.J. Kuipers, die in zijn functie tevens onbezoldigd veldwachter was. Bij winterdag en donker weer moest de omgeving van het tolhek met een petroleumlamp worden verlicht. Vele ingezetenen maakten gebruik van de nieuwe kunstweg naar Fleringen en moesten dan de tol passeren. Veel boeren en handelaren in turf haalden brandstof uit de veenderijen bij Sibculo en vervoerden de turf per wagen over de weg naar Weerselo en omliggende buurtschappen. Vooral na de totstandkoming van het nieuw gegraven kanaal van Almelo naar de Duitse grens bij Nordhorn in het jaar 1886, nam het wegtransport toe. Scheepsladingen turf en ander vrachtgoed werd via het kanaal vervoerd naar de losplaatsen. Vandaar werd de brandstof overgeladen op wagens en

transporteerd naar Weerselo. De voerlieden moesten dus telkens de tol passeren en de voor hen geldende heffing betalen. Tolgaarder Kuipers schijnt niet erg tevreden te zijn geweest met zijn salaris.

In een brief aan de Raad der gemeente Weerselo schrijft hij: 'Geeft eerbiedig te kennen, Gerhardus Johannes Kuipers, tolgaarder aan den weg van Weerselo naar Fleringen, dat zijne jaarwedde als tolgaarder aan genoemden weg niet is in evenredigheid aan de daarvoor te presteren diensten. Rede waarom hij U Ed. Achtbare beleeft verzoekt zijn jaarwedde te willen verhogen met vijf procent van de tolobbrengst'. Dat tolgaarder Kuipers het niet te breed had, kunnen we lezen in oude loonlijsten, waarop hij staat vermeld tegen een salaris van f 50,- per jaar, bijna een gulden per week dus. De heer Kuipers had dan ook geen volledige dagtaak als tolgaarder op de betrekkelijk rustige weg en voorzag verder in zijn onderhoud door te werken op de boerderij. En hoe stond het eigenlijk met de tolobbrengst van een heel jaar op deze kunstweg. In de ons ter beschikking staande gegevens blijkt dat de tolobbrengst over een geheel jaar ongeveer f 240,- bedroeg. Per maand bracht de tolheffing op deze weg de gemeente slechts twintig gulden op. Welk tarief van tolheffing van toepassing was op de kunstweg tussen Weerselo en Fleringen en wie van tol waren vrijgesteld volgen hieronder.

- A Voor elk paard of mullezel 1/2 cent.
- B Voor elk rundbeest of ezel 1 cent.
- C Voor elk kalf, schaap of varken 1 1/2 cent.

- D Een kudde schapen meer dan 25 stuks 12 cent.
- E Voor elke bok, geit of hond, gespannen voor een rij- of voertuig met 2 wielen. $\frac{1}{2}$ cent.
- F Voor rij- en voertuigen met twee wielen, alsmede sleden, voor elk aan gespannen paard. $2\frac{1}{2}$ cent.
- G Voor rij- of voertuigen met vier wielen voor elk aangespannen paard. 4cent.
- H Voor voertuigen beladen met ijzererts. 5 cent.
- I Voor een motorrijtuig op twee wielen $2\frac{1}{2}$ cent.
- J Voor een motorrijtuig op vier wielen 10 cent.
- K Voor een motorvrachtwagen 35 cent.

Van de tol waren o.a. vrij:

- A. De paarden en rijtuigen, behorende tot het Koninklijk huis, zomede de paarden en tuigen der personen, welke het gevolg van het Koninklijk huis of dat er prinsen of prinsessen uitmaken.
- B. De paarden en rijtuigen van renboden in dienst der Koningen en op reis zijnde.
- C. De paarden en rijtuigen, uitsluitend gebruikt wordende tot de brieven posterij, wanneer in het rijtuig behalve conducteur of postiljon geen of slechts één reiziger is.
- D. De paarden der Koninklijke Marechaussee en de paarden en rijtuigen ten behoeve van de Rijksveldwachters in dienst zijnde en de door hen geleide transporten.
- E. De voertuigen en beesten uitsluitend bestemd tot vervoer van asch, mest of plaggen.
- F. De losse ongezadelde paarden, welke om beslagen te worden naar de hoefstal en van daar na het beslaan worden teruggeleid.
- G. De rij- en voertuigen, van welke aard ook, uitsluitend bestemd voor het vervoer van zieken en gewonden en hun verplegers en genees-

heren rechtstreeks gaande of komende van ziekenhuizen.

In het jaar 1921 nam de provincie het beheer van de kunstweg Weerselo - Fleringen over en werd de tol opgeheven. Het gemeentebestuur van Weerselo gaf aan de dorpsstimmerman G. Engbers (Spikkert) opdracht het tolhek met slagboom af te breken en te verwijderen. Als bijzonderheid zij nog vermeld dat door het gemeentebestuur aan timmerman Engbers de voorwaarde was gesteld, dat hij het tolhek alleen tijdens de late avonduren mocht slopen. Om welke reden deze afbraak alleen in het nachtelijke duister mocht geschieden, wist de oude timmerman zich niet meer te herinneren. Wel wist de heer Engbers nog te vertellen dat de tolgaarder Kuipers de sloop van zijn bedrijf niet kon aanzien en van ellende in bed kroop.

Het oude tolhuis zelf werd in de loop van 1969 afgebroken. Niets herinnert nu nog aan de plaats waar ruim een halve eeuw geleden voor het laatst op de weg Weerselo - Fleringen van de reizigers tolgeld werd geheven.

H. Kollen

Tuffelkellers

Twee 'tuffelkellers' op het eeuwenoude erve Hulshof te Albergen. De foto I is van omstreeks 1930.

Naast 'tuffelkoelen' zag je op sommige erven ook 'tuffelkellers', die deels in de grond waren gegraven om de tuffeln vorstvrij te houden en dan liefst op een hoogte, waar het droger was en men geen last van grondwater had en als het kon langs een houtwal. (zoals op de foto).

Ze werden ook wel eens 'tuffelhèl' genoemd. Hèl betekent laagte, lager in de grond. Een hèlweg was vroeger een laag gelegen weg tussen hoge roggekampen. Op de foto een paar oude tuffelkellers, die van plaggen en andere

zoden opgebouwd waren met een dak van stro.

Een buis, al was het ook van hout zorgde voor frisse lucht. Een kozijn met een deur was de ingang, en vaak was er aan de achterzijde een oud raampje. Als het hard vroom, kon de deur ook nog afgedekt worden met bossen stro.

Op de foto enige zakken 'tuffeln' en ook nog een eigengevlochten 'hengkorf' met 'tuffeln' met daarop echte 'dekkenplaggen.' Die 'dekkenplaggen' worden in de kelder gebruikt, bv. langs de kanten gezet en voor het afdekken als het winter werd. De dekkenplaggen werden 's-zomers al gestoken op 'mös'- of 'brookgrond', en dan moesten ze

goed droog zijn. Dan werden ze in de 'schöppe' gepakt. Daar vroom het niet doorheen, want er mocht bijna geen zand aanzitten. Er waren er wel die 5 à 8 cm. dik waren.

De man op de foto was de landbouwer J. Oude Elberink, een 'naober' van Hulshof. Foto 2

Deze tuffelkelder van omstreeks 1920-1925 is nog steeds in gebruik bij H. Klaassen in Albergen.

Bouw: de vloer is van stenen en ook de muren die iets hoger zijn dan het pannendak. Onder de pannen ligt een laag stro.

Vooran de deur, die 's winters afgesloten kan worden met stro. Aan de achtergevel een raampje. Bij vorst kan het binnen ook nog met stro afgedekt worden.

Rechts waren vroeger de 'tuffelkoelen'. Aardappelen in kuilen en daarop plaggen of stro en zand.

Deze kelder is in de oorlog nog uitgegraven geweest en gebruikt als schuil-kelder.

H. Klaassen
Heemkunde Albergen

Foto's Mevr. M. Hesselink v.d. Riet, Albergen.

Een bouwfragment uit Albergen

Een algemeen probleem bij de Middeleeuwse kerkgebouwen op het platteland is, dat men bij de datering vrijwel uitsluitend is aangewezen op de architectuur zelf en nauwelijks schriftelijke bronnen ter beschikking heeft, die inlichtingen verschaffen over de bouw. Deze constatering houdt in, dat de datering van de tussen ca. 500 en ca. 1550 gebouwde kerken dikwijls slechts kan worden geschat en niet exact kan worden gegeven. Voor wat het zojuist genoemde tijdvak betreft is het niet mogelijk om de dateringsmarge te verkleinen tot minder dan ongeveer een kwart eeuw. Men is immers geheel afhankelijk van stijlveranderingen, en deze wisselen elkaar niet op korte termijn af. De weinige gegevens, die uit schriftelijke bronnen kunnen worden verkregen, zijn daarentegen vaak van een jaartal en een precieze datum voorzien, zoals in het algemeen bij al dan niet gezegelde oorkonden en ander bronmateriaal het geval is.

Met betrekking tot de kloosterarchitectuur liggen de moeilijkheden doorgaans omgekeerd. Tegenover een dikwijls grote hoeveelheid archiefmateriaal treft men nauwelijks stoffelijke voorwerpen aan, om van min of meer compleet bewaard gebleven gebouwen maar niet te spreken. Het fraterhuis in Albergen illustreert dit treffend. Het grote aantal oorkonden, kopeën en andere stukken hierover¹⁾ vormt een schril contrast met de weinige bouwfragmenten, grafstenen, putten en religieuze voorwerpen²⁾. Hoe dit grote verschil is ontstaan en welke oorzaken hiervoor zijn aan te wijzen, wil ik buiten beschouwing laten. In dit artikel beperk ik mij tot de beschrijving van één enkel

overblijfsel van het fraterhuis: een gebeeldhouwde steen.

Het fraterhuis te Albergen dankt zijn ontstaan aan de overdracht, op 28 november 1405, van het erf Hobergen door de gebroeders Albert en Hessel Schulte aan de Broeders van het Gemene Leven in het klerkenhuis te Zwolle. Vandaar dat de naam Schultenhuis, die wij ook aantreffen. De Broeders van het Gemene Leven waren volgelingen van de Deventer boeteprediker Geert Groote (1340 - 1384) en vormden afzonderlijke leefgemeenschappen. Zij legden geen kloostergeloften af en onderscheidde zich hierdoor van de ordegeestelijken.

Vooraf lijkt het mij verstandig de voornaamste feiten uit de geschiedenis van het Schultenhuis te vermelden. Hierbij heb ik dankbaar gebruik mogen maken van gegevens van mevrouw M. Hesseling-van de Riet, die zich als lid van de Stichting Heemkunde Albergen intensief met de historie van dit huis heeft beziggehouden.

In 1405 of 1406³⁾ worden enkele broeders uit het klerkenhuis in Zwolle naar Albergen gezonden. Op 2 juli 1407 krijgt de communiteit haar eerste rector, Henrik Wetter (tot 1437 of 1438). Korte tijd later is de financiële toestand van het fraterhuis zó uitzichtloos, dat tot opheffing ervan wordt besloten. Een schenking van Sweder Hombertinc, kanunnik van St. Plechelmus te Oldenzaal, voorkomt echter het voortijdige einde van de nog jonge vestiging.

Op initiatief van de rector wordt, als de benodigde gelden daarvoor beschikbaar zijn, begonnen met de bouw van een klerkenhuis, dat overeenkomstig zijn wens een sober karakter krijgt.

De kraagsteen, toen deze nog buiten in het gras lag. (Foto's mevrouw M. Hesselink-van de Riet, Albergen)

Enige tijd daarna, op 27 september 1413, verleent de pastoor van Ootmarsum, Wynand van Twicklo, de broeders toestemming o.a. tot het bouwen van een kapel. De wijding van dit bedehuis, dat wordt opgetrokken in vakwerk, geschiedt op Allerzielen 1414 door de wijbisschop van het bisdom Utrecht, Matthias.

Op 15 november 1420 krijgt het fraterhuis in Albergen een zelfstandige status. De inkomsten van het huis behoeven niet langer te worden afgedragen aan het moederhuis te Zwolle, maar komen rechtstreeks aan de gemeente in Albergen ten goede. In de jaren, die volgen op het zg. Utrechtse Schisma (1423 - 1456), bloeit het huis zowel economisch als geestelijk. Op 4

mei 1447 aanvaardden de fraters de regel van de H. Augustinus en sluiten zich aan bij de Congregatie van Windesheim. De consequentie van deze overgang is hiervoor reeds uiteengezet. Nadat onder de tweede rector, Godfried Scherping (1437 of 1438 - 1444) het gebouwencomplex reeds is uitgebreid, bereikten de bouwactiviteiten onder zijn opvolger, Reinier van Texel (1444 - 1448 en 1450 - 1472) een hoogtepunt. In 1461 wordt namelijk een aanvang gemaakt met de bouw van een nieuwe kloosterkerk. Deze wordt op 28 juni 1471 door Goswinus, bisschop van Hiëropolis en vicaris-generaal van de Utrechtse bisschop David van Bourgondië, geconsacreerd. De vergrotingen van het gebouwencomplex vinden voortgang gedurende de ambtsperiode van de volgende prior, Gerard van Ubach (1472 - 1499). Hij laat o.a. een kooromgang, een nieuw kappittelhuis en een refter bouwen.

In de gestadige vermeerdering van het kloosterbezit en van het aantal kloosterlingen tijdens de tweede helft van de 15de eeuw treedt omstreeks 1490 stagnatie op. Invallen van vijandige troepen en natuurrampen zijn hiervan de voornaamste oorzaken. Onder de prior Johannes van Utrecht (1504? - 1520) en Johannes van Lochem (1520 - 1525) doen zich dikwijls financiële problemen voor. Dit betekent overigens niet, dat de bouwactiviteiten volledig zijn lam gelegd. Zo wordt b.v. in opdracht van laatstgenoemde prior nog een nieuwe bierbrouwerij opgetrokken.

Het bijna niet meer toetreden van nieuwe leden na 1521 en de noodgedwongen verkoop van bezit sinds 1525 brengen een proces op gang, dat uiteindelijk leidt tot de ondergang van het klooster. De 80-jarige oorlog versnelt dit proces. Op 16 november 1582 besluiten de Staten van Overijssel om de goederen van het convent verbeurd te verklaren, omdat de communiteit in

hun ogen gemene zaak maakt met de Spaanse vijand. In het jaar 1611 nemen Ridderschap en Steden het besluit om de kloostergoederen te verpachten. Korte tijd later op 11 november van datzelfde jaar sterft Lubbertus van Arnhem, de laatste prior (1565 - 1611) van het klooster te Albergen, tevens prior van het convent in Frenswegen. In 1672, na de inval van de troepen van de Munsterse bisschop Christoph Bernard von Galen, wordt nog een poging ondernomen om het klooster opnieuw tot leven te brengen. Deze poging mislukt ten gevolge van het verloop van de oorlog.

Het wordt tijd om terug te keren tot het eigenlijke onderwerp van dit artikel: een bouwfragment van het fraterhuis. Gedurende de 'Hoge Middeleeuwen', globaal de periode tussen het jaar 1000 en het jaar 1550, hebben de bouwmeesters over heel Europa zich zeer veel moeite getroost om een afdoende oplossing te vinden voor het probleem van de overwelfing in steen, met name ten aanzien van de middenbreuken der kerken. Al experimenterend kregen zij dit vraagstuk onder de knie. Er werden verscheidene oplossingen gevonden, die leidden tot idem zoveel verschillende gewelfconstructies. In Frankrijk, waar de Romaanse kerkbouw van de 12de eeuw een grote verscheidenheid te zien geeft, zijn deze gewelfconstructies dikwijls medebepalend voor het eigen karakter van de regionale bouwscholen. Toen het kruisribgewelf in zwang kwam en gecombineerd werd met andere constructieve elementen zoals de spitsboog leverde dit in bouwkundig opzicht een veelvoud van nieuwe mogelijkheden op en bracht een nieuwe stijl voort, de Gotiek (omstreeks het eind van de 12de t/m het midden van de 16de eeuw). In de late fase van deze stijl werden naast het kruisribgewelf een aantal andere vormen ontwikkeld, die een ingewikkelder patroon vertonen.

De ribben, die deel uitmaken van een Gotisch gewelf, rusten aanvankelijk in de regel op kapitelen ('kopstukken' van zuilen en pijlers), vooral in latere tijd ontspringen zij soms op kraagstenen (in muurvlakken of pijlerschachten bevestigde, console-achtige stenen). Het woord 'kraagsteen' heeft te maken met de begrippen 'uitkragen' en 'overkraging', hetgeen betekent: het geleidelijk laten uitspringen. De kraagsteen wordt ook wel neut, korbeel of draagsteen genoemd, welke laatste term verband houdt met het feit dat dit bouwkundig element, in tegenstelling tot het kapiteel, geen bemiddelende functie heeft tussen schacht en rib, maar enkel een ondersteunende, ten behoeve van de rib. Kapitelen en kraagstenen dragen niet alleen ribben, maar ook bogen en balken.

Het onderhavige, 41,5 cm. hoge bouwfragment, dat bestaat uit natuursteen, is beslist een kraagsteen. Het ligt ondersteboven d.w.z. de ornamentiek zit eigenlijk aan de onderzijde. Met het verticale, staande gedeelte was de steen in de muur bevestigd (tot een diepte van 19 cm.). De dekplaat heeft een bijna vierkante vorm (zij is 46 cm. breed en 40 cm. diep). Aan de uitstekende kant zijn de hoeken afgeschuind. De profilering van deze plaat heeft de vorm van een hieloljief. Het afdekkende gedeelte is door een diep-inspringend hol gescheiden van een cirkelvormige partij, waarvan een tuil bloemen afhangt die aan de onderzijde samenkomt in een rozet. De bloemen zijn niet gebeeldhouwd naar de natuur 4) (al doen ze wat aan margrieten denken), maar hebben een gestyleerd (tot bepaalde grondvormen vereenvoudigd) uiterlijk. De stijl van deze kraagsteen wijst erop, dat hij omstreeks 1500 moet zijn vervaardigd. 5).

In tegenstelling tot de gedachte, dat de rijke ornamentiek van de steen onverenigbaar zou zijn met de sobere status van de gemeenschap in Albergen en dus

geen deel zou hebben uitgemaakt van de kloostergebouwen aldaar, meen ik dat dit juist wel het geval kan zijn.

De soberheid van deze gemeenschap gold namelijk alleen de ambtsperiode van rector Henrik Wetter (1407-1437 of 1438), dus lange tijd voordat de kraagsteen ontstond. Bovendien ligt het niet voor de hand dat men een dergelijk gevaarte, nadat dit zijn functie had verloren, over grote afstand van elders heeft overgebracht. Verder wordt in de taxatie, die in 1718 op last van de rentmeester werd uitgevoerd, melding gemaakt van een grote hoeveelheid natuursteen, die in en aan het kerkgebouw voorkomt, met de 'altaar platen' samen een totaal bedrag van f 540,-. Tenslotte toont ook de bewerking van andere, in Albergen voorkomende natuurstenen bouwfragmenten aan, dat de kloostergemeenschap in de tweede helft van de 15de eeuw en daarna niet afkerig was van sier.

De datering van de kraagsteen kan helaas niet zonder meer in verband worden gebracht met de bouw of verbouwing van een bepaald deel van het gebouwcomplex. Het heeft dan ook geen zin gissingen te maken omtrent de plaats, waar hij ingemetseld is geweest. De rijke behandeling is, economisch gezien, ook ten tijde van de geschatte totstandkoming zeer wel denkbaar. 'Ondanks de epidemische ziekte van 1495 en de invallen der Gelderse troepen, die de Alberger gemeenschap herhaaldelijk voor allerlei problemen plaatste, verkeerde het convent nog in een redelijke welstand' zegt Kuiper 6). Hoewel in de jaren 1609 t/m 1644 herstelwerkzaamheden aan de kloostergebouwen worden uitgevoerd 7), geraken deze toch steeds verder in verval. Op 7 mei 1721 tenslotte worden 'De materialen van de oude vervallen kerke en gerfkamer van Albergen' in drie percelen voor afbraak verkocht. Negentien dagen later wordt de gehele sloop gegund voor een bedrag van

1258 gulden en 10 stuiver 8). Of zich hierbij ook de bewuste kraagsteen bevindt is niet bekend. Hij duikt weer op in de voormalige R.K. kerk 9), waar hij in één van de muren is ingemetseld 10). Bij de afbraak van deze kerk in 1954 geraakt het bouwfragment in particuliere handen en wisselt later nog eens van eigenaar. Meer dan tien jaar heeft de steen buiten gelegen. Pas de laatste tijd heeft men hem in een schuur bewaard, waardoor hij niet langer aan weersinvloeden is blootgesteld. De laatste eigenaar heeft de kraagsteen begin 1978 vermaakt aan de parochiekerk van Albergen, zodat hij uiteindelijk toch weer in het kerkgebouw van die plaats zal terechtkomen.

Z. Kolks

Noten:

- 1) Vgl. Cate, J.A. ten - Het archief van vergadering en convent te Albergen, Staatsdrukkerij en uitgeversbedrijf, 's-Gravenhage (1961).
- 2) Vgl. Kulper, G.J.M. - Huis en klooster St. Antonius te Albergen, z. pl. en z. j. (1959), blz. 185 (proefschrift Katholieke Universiteit, Nijmegen). Volgens opgave van mevrouw M. Hesselink-van de Riet te Albergen zijn tot dusverre de volgende realia bekend, die vermoedelijk afkomstig zijn van het klooster: twee grafstenen, gedeelten van een geprofileerde ingangsomlijsting, een kelk, een onlangs op twee meter diepte aange troffen kloostermop van 25 x 12 x 6 cm., een Pietà, twee putten, gedeelten van een waterafvoer en een wijwaterbak. Verder noemt dr. E.H. ter Kulle twee sluitstenen in de tuin van de pastorie (De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Geïllustreerde Beschrijving, uitgegeven vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, deel IV, de provincie Overijssel, eerste stuk: Twente, Algemeene Landsdrukkerij, 's-Gravenhage, 1934, blz. 127).
- 3) Zie Kulper, G.J.M. - o.c., blz. 33 en 34.
- 4) Dr. E.H. ter Kulle spreekt ten onrechte van 'naturalistisch bloemornament' (o.c., blz. 127).
- 5) Deze datering wordt onderschreven door dr. D.P.R.A. Bouvy, directeur van het Rijksmuseum 'Het Catharijneconvent' te Utrecht. Dr. F. Mühlen, Landesbaudirektor van het Westfälisches Landesamt für Denkmalpflege in Münster, meent echter, dat de steen van kort ná 1500 dateert.
- 6) O.c., blz. 72.
- 7) Kulper, G.J.M. - o.c., blz. 183 en 184.
- 8) Kulper, G.J.M. - o.c., blz. 185; ten Cate noemt een bedrag van 1258½ gulden (o.c., blz. 18).
- 9) Zie: Jans, E. en Z. Kolks - Verdwenen Waterstaatskerken in Twente, in: Jaarboek Twente, 12de jaar, 1973, blz. 88, 90 en fig. 5 en 6 op blz. 91.
- 10) Kulle, E. H. ter - o.c., blz. 127.

Agenda

Winterprogramma van de Vereniging
Oudheidkamer Twente te Enschede.
1979 - 1980

De lezingen worden steeds gehouden
in de Gobelinzaal van het Rijksmuseum
Twenthe te Enschede, Lasondersingel
129. Tijdelijke ingang aan de H.B.
Blijdensteinlaan.

- 8 November H. Hagens, Watermo-
lens in Oost-Nederland (met dia's)
- 13 December drs. A.L. Hulshoff, Meindert
Hobbema en de Commanderie
van de Duitse Orde te Ootmarsum
(met dia's)
- 10 Januari Jelle Otter, Muurschilder-
ingen in de kerken van Overijssel
(met dia's)
- 14 Februari J.J. Grootenboer, Klopjes
in Twente
- 13 Maart Mevr. Holleman, Toelichting
op de munten van de Collectie van
de Oudheidkamer Twente
- 10 April De Jubileumtentoonstelling
'50 Jaar Rijksmuseum Twenthe',
toegelicht door drs. Z. Kolks en
meij. M.J. Niermeyer.